

## ОЦІНКА НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ ДЛЯ ПОТРЕБ ОБЛІКУ

*Розглянуто підходи до оцінки нематеріальних активів згідно вітчизняного та міжнародного законодавства. Визначено особливості оцінки нематеріальних активів в залежності від шляхів їх надходження на підприємства*

**Постановка проблеми.** Оцінка є одним з важливих методів бухгалтерського обліку. Даний метод бухгалтерського обліку допомагає визначити не лише вартість активів підприємства, але й виявити його потенційні можливості та перспективи економічного розвитку. Інтерес до оцінки вартості майна посилюється в останні роки, що пов'язано з корінними змінами у світових економічних процесах (розвиток торгівлі, посилення конкуренції, поява нових технологій тощо).

У наш час відповідно до вимог законодавства оцінка має обов'язково застосовуватися усіма суб'єктами господарювання (незалежно від їх виду та форми власності), оскільки інформація про майно господарюючого суб'єкта в обліку має бути представлена виключно у грошовому вимірнику. На державному рівні порядок проведення вартісної оцінки активів регулюється за допомогою положень (стандартів) бухгалтерського обліку. Даними стандартами також визначається порядок використання результатів оцінки при веденні бухгалтерського обліку.

Оцінка вважається однією з ключових проблем бухгалтерського обліку. Якщо ж говорити про нематеріальні активи, то "проблемність" оцінки зростає в декілька разів. Викликано це тим, що поряд з вибором методу оцінки виникають додаткові труднощі, пов'язані з ідентифікацією витрат, що формують первісну вартість нематеріальних активів, та відсутністю абсолютно ідентичних активів на ринку.

Не дивлячись на велику кількість нормативних актів, обліку нематеріальних активів приділяється не належна увага. Порівнюючи показники фінансової звітності українських та зарубіжних компаній видно, наскільки незначною є доля нематеріальних активів в балансі. За кордоном даному об'єкту бухгалтерського обліку приділяються значно більше уваги. Причинами такої ситуації є несформований ринок нематеріальних активів, недосконала нормативно-законодавча база, розбіжності в області облікового регулювання (наприклад, відмінність в питаннях ідентифікації в українській та міжнародній практиці) і ін.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Над проблемами визнання, оцінки та облікового відображення нематеріальних активів працювали А.В. Дибенко, С.О. Кондратов, П.В. Кравченко, М.С. Приходько, С.В. Сирено, В.В. Шишляєв та ін. Серед зарубіжних вчених Джеймс Р. Хітчнер, Р. Рейлі та ін. Однак, через ряд об'єктивних причин багато проблемних питань, пов'язаних з оцінкою нематеріальних активів залишаються невирішеними.

**Метою дослідження** є вивчення особливостей оцінки нематеріальних активів у вітчизняній та міжнародній практиці.

**Виклад основного матеріалу досліджень.** Поняття нематеріальних активів для бухгалтерів України відносно нове. Але воно використовується не тільки в бухгалтерському обліку, а й в управлінні, оціночній діяльності і безпосередньо у повсякденному житті. Зміст цього поняття відрізняється в національних стандартах бухгалтерського обліку різних країн, а також в різних видах професійної діяльності. За таких умов бухгалтерський облік, як основна система, яка забезпечує прийняття управлінських рішень повинна мати відповідний методологічний інструментарій для бухгалтерського відображення нематеріальних активів з метою задоволення

зростаючих потреб заінтересованих користувачів. В свою чергу бухгалтерське відображення даного роду активів у складі майна підприємства можливе лише за умови чіткого визначення їх вартості в результаті оцінки.

В силу складності та неоднозначності економічної категорії “нематеріальні активи” існує й безліч підходів до їх оцінки. Найпоширенішими серед них є витратний, доходний та порівняльний. Під час здійснення оцінки нематеріальних активів за витратним підходом розраховується вартість витрат, що були понесені під час його створення або необхідних для його відтворення чи заміщення.

Доходний підхід передбачає, що у процесі проведення оцінки здійснюється розрахунок вартості нематеріального активу, при цьому враховуючи майбутні вигоди, які можуть бути отримані при його використанні. Доходний підхід застосовується для оцінки нематеріальних активів у випадку, коли можливо визначити розмір доходу, що отримує або може отримувати юридична чи фізична особа від використання таких активів. Особливістю даного підходу є те, що його можна застосовувати у разі наявності достатнього обсягу достовірної інформації про ціни на ринку об'єктів, характеристики яких є подібними до характеристик оцінюваного об'єкта, та умови договорів щодо розпорядження майновими правами на такі об'єкти.

У разі застосування порівняльного підходу до оцінки нематеріальних активів подібність об'єктів визначається з урахуванням їх виду, сфери застосування, економічних, функціональних та інших характеристик. Сукупність елементів порівняння формується з факторів, які впливають на вартість нематеріальних активів. До таких факторів, зокрема, належать галузь або сфера, в якій може використовуватись об'єкт нематеріальних активів; функціональні, споживчі, економічні та інші характеристики такого об'єкта.

В цілому зручність вживання того або іншого підходу залежить від того, який саме нематеріальний актив оцінюється. Наприклад, у відомій монографії Г. Сміта і Р. Парра [1] наведено підходи до оцінки різних типів нематеріальних активів (табл. 2.2).

**Таблиця 1. Рекомендоване надання переваги підходам до оцінки нематеріальних активів і об'єктів інтелектуальної власності**

<i>Види нематеріальних активів та об'єктів інтелектуальної власності</i>	<i>В першу чергу</i>	<i>В другу чергу</i>	<i>В останню чергу</i>
Патенти та технології	Доходний	Порівняльний (ринковий)	Витратний
Товарні знаки	Доходний	Порівняльний (ринковий)	Витратний
Об'єкти авторського права	Доходний	Порівняльний (ринковий)	Витратний
Кваліфікаційна робоча сила	Витратний	Доходний	Порівняльний (ринковий)
Інформаційне програмне забезпечення менеджменту	Витратний	Порівняльний (ринковий)	Доходний
Програмні продукти	Доходний	Порівняльний (ринковий)	Витратний
Дистриб'юторські мережі	Витратний	Доходний	Порівняльний (ринковий)
Базові депозити	Доходний	Порівняльний (ринковий)	Витратний
Права з франчайзингу	Доходний	Порівняльний (ринковий)	Витратний
Корпоративна практика і процедури	Витратний	Доходний	Порівняльний (ринковий)

Дійсно, існують різні підходи до оцінки тих чи інших видів нематеріальних активів. Але поряд з широко застосовуваними існують і інші менш використовувані методи, основою яких є вищезазначені підходи (табл. 1).

**Таблиця 2. Методи оцінки нематеріальних активів у відповідності до витратного, доходного та порівняльного підходу**

№ з/п	Назва методу	До якого підходу належить	Характеристика
1.	Метод вартості створення	Витратний	Оцінка вартості об'єкту нематеріальних активів є оцінкою витрат, необхідних для створення оцінюваного активу, при цьому мають бути враховані прибуток підприємця і накопичений знос (нематеріальні активи схильні до всього двох типів зносу – функціонального зносу і зовнішнього зносу).
2.	Метод операцій	Порівняльний (ринковий)	Вартість нематеріальних активів аналізується на основі ринкових операцій, що сталися, з аналогічними нематеріальними активами.
3.	Метод переваг прибутку	Порівняльний (ринковий)	Необхідно встановити величину додаткової частини прибутку до оподаткування, яка надходить під час використання даного нематеріального активу підприємством, порівняно з підприємствами, які випускають аналогічну продукцію без використання такого об'єкту нематеріальних активів.
4.	Метод виграшу в собівартості	Доходний	Розрахована величина виграшу в собівартості ототожнюється в рамках методу з доходом, що доводиться на нематеріальний актив. Цей дохід може бути приведений до теперішнього моменту за допомогою ставки капіталізації або капіталізований залежно від того, чи передбачаються ці доходи постійними в часі.
5.	Метод звільнення від роялті	Доходний	В основі лежить припущення про те, що оцінюваний нематеріальний актив (наприклад, товарний знак, запатентована технологія і так далі) не належить його поточному власникові, а наданий йому на ліцензійній основі третьою стороною. Відповідно, в цьому випадку нинішньому власникові довелося б виплачувати періодичні платежі за право використання активу, звані роялті. Найчастіше розмір роялті прив'язаний до виручки від реалізації продукції, виробленої з використанням нематеріального активу і є, наприклад, відсоток від цієї виручки.
6.	Правило 25 % ("метод бігунка" або "правило великого пальця")	Доходний	Є родинним методом звільнення від роялті, але на відміну від останнього, воно не вимагає проведення аналізу ринку. У його основі також лежить припущення про те, що об'єкт нематеріальних активів не належить власникові, а наданий йому на ліцензійній основі, але на відміну від методу звільнення від роялті як показник доходу зазвичай використовується не виручка, а прибуток до сплати податків. Вигода від використання нематеріального активу розподіляється таким чином: 25% власникові об'єкту інтелектуальної власності, 75% - покупцеві ліцензії.

Використання цих підходів у відношенні до нематеріальних активів несе свою специфіку, оскільки вони є доволі нестандартним об'єктом для оцінки. Так, наприклад, в рамках витратного підходу важко визначити, наскільки витрати,

понесені на створення чи відтворення об'єкту відображають ринкову вартість різних нематеріальних активів. Не завжди застосовується до нематеріальних активів і порівняльний підхід. Пов'язано це з тим, що окремі об'єкти нематеріальних активів трапляються досить рідко. Частіше за все вони продаються у складі господарської одиниці. До того ж існують деякі об'єкти, наприклад, патенти, до яких досить складно підібрати аналоги. Звичайно можуть бути випадки, коли бізнес купується заради відомого бренду чи наявних технологій, але зазвичай досить важко виділити вартість, що припадає на нематеріальний актив. Тому основним підходом при оцінці нематеріальних активів найчастіше є доходний підхід, заснований на доходах, які очікує отримати власник об'єкту оцінки.

В залежності від способів отримання нематеріального активу здійснюється й відповідна їх вартісна оцінка. Важливим при цьому є юридичний статус нематеріального об'єкта. Під юридичним статусом розуміється документально підтверджені права особи чи підприємства на володіння нематеріальним активом та якими документами це підтверджено. Випадки, при яких виникає необхідність оцінки нематеріальних активів відповідно до юридичного статусу можна розділити на дві групи (рис. 1).



Рис. 1. Оцінка нематеріальних активів відповідно юридичного статусу

Відповідно до зміни юридичного статусу оцінка активу також змінюється. При цьому особливої уваги потребують нематеріальні активи, створені власними силами. Пов'язано це з тим, що такі активи особливо важко ідентифікувати, тим більше оцінити. Тому більшість таких активів взагалі не обліковуються на балансі підприємств, а витрати на їх створення відображаються у складі звітної того періоду, в якому вони були понесені. Проблема полягає у відсутності методики оцінки нематеріальних активів при створенні та оцінці майбутніх економічних вигід від використання даного активу. Коли нематеріальний об'єкт визнається активом, то очікується, що він буде використовуватися протягом тривалого часу. Але в довгостроковому періоді надзвичайно складно визначити ефект від використання такого активу.

Загалом у вітчизняному законодавстві розрізняють такі види оціненої вартості нематеріальних активів як первісна, справедлива та переоцінена. Первісна оцінка при придбанні за грошові кошти або їх еквіваленти є найлегшою. За такої ситуації

до первісної вартості придбаного нематеріального активу включають ціну придбання (крім отриманих торговельних знижок), мито, непрямі податки, що не підлягають відшкодуванню, та інші витрати безпосередньо пов'язані з придбанням об'єкта та доведення його до стану, придатного для використання за призначенням. Якщо одночасно купують кілька нематеріальних активів, вартість кожного з яких не виділена, то розподіл вартості слід здійснювати виходячи з їх справедливої оцінки. Якщо нематеріальний актив отриманий в обмін на подібний об'єкт, то його первісна вартість дорівнює залишковій вартості переданого активу. Але у разі перевищення залишкової вартості справедливою, то нематеріальний актив оцінюється за справедливою вартістю, а різниця включається до фінансових результатів (доходів, витрат) звітного періоду. Якщо нематеріальний актив обмінюється на неподібний об'єкт, то його вартість визначається за справедливою вартістю переданого об'єкта, що збільшується або зменшується на суму грошових коштів та їх еквівалентів, отриману під час обміну. При безоплатному отриманні нематеріальний актив оцінюється за справедливою вартістю з урахуванням таких самих витрат, як і при придбанні власними силами. При об'єднанні чи розподілі підприємств нематеріальні активи також оцінюються за справедливою вартістю, але у другому випадку, сума розподіляється пропорційно вартості кожного об'єкта, що переходить у власність того чи іншого підприємства.

На сучасному етапі розвитку господарських відносин підприємці все частіше оцінюють активи за справедливою вартістю, поняття якої вперше з'явилося в стандартах бухгалтерського обліку на початку 90-х років, коли комітетом по стандартам бухгалтерського обліку США (FASB) були видані FAS-105 та -107 (1991 р.), які визначали правила розкриття інформації про фінансові інструменти. [9]. Це спричинено, в першу чергу міжнародними тенденціями щодо використання даного виду оцінки, адже в світовій практиці активи все частіше оцінюються саме за справедливою вартістю.

Дана ситуація призвела до появи нових міжнародних нормативних актів, які були створені задля визначення порядку застосування справедливої вартості у професійній оціночній діяльності. Варто відзначити те, що у вітчизняному П(С)БО 8 "Нематеріальні активи" зазначені лише випадки, коли оцінка повинна здійснюватися за справедливою вартістю і немає чітких інструкцій по застосуванню даного виду оцінки. Згідно П(С)БО "справедлива вартість" – це сума, за якою може бути здійснений обмін активу чи оплата зобов'язань в результаті операцій між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами. У відповідності з вимогами стандартів справедливую оцінку активів, зокрема і нематеріальних, слід застосовувати для отримання достовірної та справедливої інформації про їх оцінену та переоцінену вартість.

Здійснюючи оцінку за справедливою вартістю необхідно пам'ятати про чотири її основи, які включають історичну та поточну собівартість, вартість реалізації і теперішню вартість.

Історична собівартість передбачає, що активи відображають за сумою сплачених грошових коштів чи їх еквівалентів або за справедливою вартістю компенсації, виданої, щоб придбати їх на момент придбання.

При застосуванні поточної собівартості вартість нематеріальних активів відображають за сумою грошових коштів або їх еквівалентів, яка була б сплачена в разі придбання подібного нематеріального активу на поточний момент.

Вартість реалізації передбачає, що нематеріальні активи відображаються за сумою грошових коштів або їх еквівалентів, яку можна було б отримати на поточний момент шляхом продажу даного активу в процесі звичайної реалізації.

Теперішня вартість означає, що активи відображаються за дисконтованою вартістю майбутніх чистих надходжень грошових коштів, що, як очікується, має генерувати стаття в нормальному ході діяльності підприємства.

Виходячи з визначення "справедлива вартість" даний вид оцінки може здійснюватися лише за наявності визначених умов: незалежності, обізнаності та заінтересованості сторін.

**Незалежність** – це стан, коли будь-яка зі сторін, що приймає участь у здійсненні певної господарської операції, не є зв'язаними певними умовами, оскільки в операціях зі зв'язаними сторонами ціни можуть відрізнятися від ринкових.

**Обізнаність сторін** передбачає, що сторони володіють інформацією щодо ринкової ситуації та цін.

**Заінтересованість** означає, що обидві сторони не змушені здійснювати операцію під впливом обставин.

Отже, первісну оцінку з використанням справедливої вартості застосовують у разі купівлі-продажу активів, як матеріальних так і нематеріальних, в операціях між незалежними та поінформованими сторонами в процесі звичайної діяльності.

У процесі здійснення господарської діяльності вартість нематеріальних активів, що належать підприємству, може змінитися, тому інколи необхідно проводити їх переоцінку.

У разі переоцінки нематеріальних активів їх справедливу вартість визначають на дату переоцінки з посиланням на ціни активного ринку. Активним ринком вважають той, на якому існують усі наведені умови: об'єкти, що продаються та купуються на цьому ринку є однорідними; у будь-який час можна знайти зацікавлених продавців і покупців; інформація про ринкові ціни є загальнодоступною.

**Об'єктом переоцінки** можуть бути лише ті нематеріальні активи, для яких існує активний ринок. На практиці коло таких активів є дуже обмежене. Водночас немає активного ринку для авторських прав, торговельних марок та аналогічних унікальних нематеріальних активів. Авжеж, такі активи також продаються та купуються, але операції з ними здійснюються нерегулярно, а ціни в кожному конкретному випадку враховують індивідуальні характеристики об'єкта.

При здійсненні переоцінки окремого нематеріального активу слід переоцінювати всі інші активи класу, до якого він належить. Якщо окремий об'єкт у класі переоцінених нематеріальних активів не може бути переоцінений через відсутність активного ринку, його слід оцінювати за собівартістю за вирахуванням накопиченого зносу та накопичених збитків й накопичених збитків від зменшення корисності. Якщо ж справедливу вартість переоціненого нематеріального активу неможливо в подальшому визначити з посиланням на активний ринок, балансовою вартістю такого активу є його переоцінена вартість на дату останньої переоцінки за вирахуванням подальшої амортизації та накопичених збитків від зменшення корисності.

Оцінка нематеріальних активів дійсно є важливою складовою ефективного функціонування господарюючого суб'єкта. Але варто пам'ятати, що незалежно від способу отримання нематеріальних активів їх надходження і введення в експлуатацію повинне бути оформлене відповідними документами, що описують даний ресурс як об'єкт власності, визначають порядок його використання, а також підтверджують майнові права підприємства на таке використання. Наприклад, при створенні чи придбанні ноу-хау у підприємства повинні бути документ з детальним описом об'єкта, тобто словесні характеристики, формули тощо. Якщо ж підприємство придбає товарний знак, то право на його використання підтверджується відповідними патентами.

#### **Висновки та перспективи подальших досліджень.**

1. Облікове відображення інформації про нематеріальні активи повністю неможливе без використання даних, отриманих за допомогою оцінки, адже у звітності дані про цей специфічний вид активів наводяться лише у грошовому вимірнику. До того ж оцінка є невід'ємною складовою бухгалтерського обліку та має неодмінно здійснюватись при веденні господарської діяльності будь-яким підприємством або організацією задля повного відображення в обліку інформації про активи, які знаходяться у власності певного підприємства, та можуть бути використанні для досягнення поставленої мети. Оскільки, лише володіючи повною та достовірною інформацією про активи (як матеріальні, так і нематеріальні) можливо прийняти рішення, що "зіграють" на користь господарюючого суб'єкта.

2. Оцінка має бути врегульована на державному рівні. В Україні для здійснення та використання результатів оцінки нематеріальних активів застосовується П(С)БО 8 "Нематеріальні активи" з усіма його "недоліками". Саме тому при оцінки нематеріальних активів необхідно керуватися не лише вимогами чинного законодавства, але й міжнародними стандартами, в яких реалізовано значний досвід в обліку таких специфічних об'єктів, як нематеріальні.

3. Для здійснення оцінки нематеріальних активів науковцями запропоновано велика кількість методів, які об'єднані в три оціночних підходи: дохідний, витратний та порівняльний. На законодавчому ж рівні не визначено метод, за яким необхідно оцінювати що, з одного боку, дає можливість власнику підприємства управляти величиною прибутку у звітності, а з іншого – створює додаткову можливість використовувати оцінку нематеріальних активів у економічних аферах.

4. В господарській діяльності все частіше використовується оцінка за справедливою вартістю. Це викликано тим що саме завдяки даному виду оцінки можна встановити реальну вартість активів. Поширення використання оцінки за справедливою вартістю призвело до появи міжнародних нормативних актів, створених задля регулювання здійснення саме даного виду оцінки. Вітчизняним законодавством не врегульовано порядок здійснення оцінки нематеріальних активів за справедливою вартістю. В П(С)БО 8 "Нематеріальні активи" зазначені лише випадки, в яких має використовуватися оцінка за справедливою вартістю, але не наведено жодних чітких інструкцій щодо застосування даного виду оцінки.

**ЛІТЕРАТУРА:**

1. *Белышева И.* Нематериальные активы компании: оценка стоимости [Электронный ресурс] / И. Белышева, Н. Козлов // Акционерное общество: вопросы корпоративного общества. – 2008. – №5. – Режим доступа до журн.: <http://www.audit-it.ru/articles/appraisal/a109/137803.html>.
2. *Голов С.* Справедлива вартість та її місце в системі оцінок бухгалтерського обліку / С. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – №. 4. – с. 3-18.
3. *Джеймс Р Хитчнер.* Оценка стоимости нематериальных активов / Джеймс Р. Хитчнер: под науч. ред. В.М. Рутгайзера. – М.: Маросейка, 2008. – 144 с.
4. Закон України “Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні” [Електронний ресурс] / Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=2658-14>
5. *Костырко Р.А.* Комплексная оценка стоимости предприятия: Монография / Р.А. Косрырко, Н.В. Тертычная, В.А. Шевчук: за заг. ред. докт. екон. наук, академика НАН Украины М.Г. Чумаченка. – [2-е изд., перераб. и доп.] – Х.: Фактор, 2008. – 278 с.
6. *Манько С.В.* Переход от исторических оценок к справедливой стоимости в финансовой отчетности [Электронный ресурс] / С.В. Манько // Налогообложение, учёт и отчётность в страховой компании. – 2009. – № 1. – Режим доступу: [http://www.reglament.net/ins/nalog/2009\\_1\\_article.htm](http://www.reglament.net/ins/nalog/2009_1_article.htm).
7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи” [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України // Бухгалтер 911. – Режим доступу: <http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO8.aspx>.
8. *Рейли Р.* Оценка нематериальных актов / Р. Рейли, Р. Швайц. – М.: Ид “КВИНТО – Консалтинг”, 2005. – 792 с.
9. Учёт по справедливой стоимости: теория и практика [Электронный ресурс] / [Подписано в печать Л. Горбатова] // Финансовая газета. – 2000. – № 30. – Режим доступу: <http://www.buhi.ru/text/90212-1.html>.
10. *Шишляев В.В.* Оценка стоимости нематериальных активов и объектов интеллектуальной собственности в РФ: автореф. на соиск. науч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.10 – “Финансы, денежное обращение и кредит” / Д.В. Шишляев. – Москва, 2006. – 31 с.